

Mekân söylemi: Politik pedagojide coğrafi anlamlar¹

Serkan Kırkeser* - Servet Karabağ**

Öz

Bu makale, Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) okutulan coğrafya ders kitapları aracılığıyla Türk kimliğinin belli mekânlarla kurulan ilişkisini ele almaktadır. Vatan, ana vatan/ ana yurt ve yurt kavramları ekseninde ele alınan söz konusu bu ilişkinin analiz edilmesiyle bir mekâna ve kimliğe aidiyet oluşturan söylemlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra mekân ve toplumun birbirini karşılıklı olarak inşa ettiğini savunan çalışmalara da katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmada ders kitaplarında sunulan bilgiler mutlak, göreceli ve ilişkisel mekâna göre ele alınmıştır. Nitel içerik analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın bulgularına göre mekân türlerinin tamamında Türk kimliği hakkında bilgiler verildiği görülmüştür. Ders kitaplarında Anadolu, Türkistan, Orta Asya gibi yerler Türk kimliğiyle özdeşleştirilmiştir. Özellikle Anadolu'nun doğal ve beşeri özellikleri bakımından yeryüzünde benzersiz olduğu sıklıkla vurgulanarak mekân ve toplumun idealize edildiğine ulaşılmıştır. Ders kitaplarında determinist söylemlere sıklıkla yer verilmiş ve buna göre Türklerin cesur, savaşçı ve vatansever olmaları yaşadıkları yerlerin coğrafi şartlarıyla açıklanmıştır. Ders kitaplarından elde edilen bir diğer bulgu ise doğal unsurların bir sermaye olarak sunulduğudur. Doğal unsurların metalaştırıldığı bu söylemlere göre insan doğa üzerinde tahakküm kurması gereken bir öznedir. Bu pragmatist söyleme göre hayvanlar da doğa üzerine ortaya koyulan biyopolitik söylemlerin bir öznesi olmuştur. Bu anlamda ders kitaplarında yer alan bilgilerin milliyetçi, determinist, pragmatist ve romantik söylemlerle pekiştirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Coğrafya, Ders kitabı, kimlik, mekân, özne, vatan

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 11.02.2025

Kabul - Accepted: 04.06.2025

Atıf – Reference: Nosyon: *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 189-211.

Spatial discourse: Geographical meanings in political pedagogy

Abstract

This article examines the relationship between Turkish identity and specific spaces through geography textbooks used during the Republican Era (1923–1950). By analyzing this relationship within the framework of concepts such as homeland (motherland/fatherland, country) the study aims to uncover the discourses that construct a sense of belonging to a particular space and identity. Additionally, it seeks to contribute to scholarly discussions that argue space and society are mutually constructed. The information presented in the textbooks is analyzed through the lenses of absolute, relative, and relational conceptions of space. According to the findings of this study, which employs a qualitative content analysis method, all types of spatial representations include references to Turkish identity. Places such as Anatolia, Turkestan, and Central Asia are closely associated with Turkish identity in these textbooks. Particularly, Anatolia is frequently emphasized as being unique in terms of its natural and human characteristics, leading to an idealization of both space and society. Deterministic discourses are frequently featured in textbooks, and accordingly, the courage, warrior spirit, and patriotism of the Turks are explained through the geographical conditions of the regions they inhabit. Another finding derived from the textbooks is that natural elements are often presented as mere resources. In such narratives, where nature is commodified, the human being is positioned as a subject who must dominate nature. According to this

¹ Bu çalışma “Cumhuriyet Dönemi Coğrafya Ders Kitaplarında Mekân, Özne ve İktidar Kurgusu” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu Yazar. Doktora, Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, e-posta: serkankirkeser@gmail.com, ORCID-ID: 0000-0003-4604-4669

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: skarabag@gazi.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0001-8678-3648

pragmatist discourse, animals have also become subjects within the biopolitical discourses imposed upon nature. In this regard, it has been determined that the information presented in textbooks is reinforced through nationalist, deterministic, pragmatist, and romantic discourses.

Keywords: Geography, textbook, identity, space, subject, homeland

Giriş

Politik pedagoji, eğitimin toplumsal güç ilişkilerinden ve siyasal söylemden bağımsız olamayacağını savunan bir yaklaşımdır (Freire, 2000, s. 54). Eğitim, modern ulus devletler sisteminin ortaya çıkışı ve Fransız Devrimi ile güçlenen millîleşme hareketlerini toplumsal tabana yaymıştır. Bunun yanı sıra bu süreçleri bilimsel gerekçelerle destekleme işlevi gören eğitim, bilgi aktaran bir süreç olmanın ötesine geçerek birey ve toplumların kimliğini, normlarını, yerel ve küresel gelişmeler karşısındaki algılarını şekillendiren ideolojik bir alan hâline gelmeye başlamıştır (Ford, 2017, s. 10). Politik pedagoji perspektifine göre eğitime yüklenen bu misyon özellikle de zorunlu eğitimin ortaya çıkışıyla beraber bilgi ve iktidar arasındaki bağları daha da güçlendirmiştir. Böylece eğitim anlayışı, milliyetçi ideolojiyle uyumlu olarak hazırlanan müfredatlar, ders kitapları ve diğer eğitim araçları aracılığıyla bilgi, değer, tutum ve becerilerin öğrencilere kazandırılmasını tasarlayan bir hüviyet kazanmıştır (Dadds, 2001, s. 56; Gatto, 2018, s. 195).

Eğitim sisteminin önemli bir parçası olan ders kitapları akademik bilgi aktaran kaynaklar olmanın yanı sıra resmî ideolojilerin öğrencilere aktarıldığı bir iktidar aygıtına dönüşmüştür (Althusser, 2002, s. 33). Ders kitaplarında gizli ya da açık sunulan ideolojik bilgiler aracılığıyla gerçek hayatın öznesi olan öğrencilerin ulusal kimlik başta olmak üzere farklı kimliklere yönelik algı inşa etmeleri hedeflenmiştir. Bu algının oluşturulması sürdürülebilir bir iktidar ortamının sağlanması için de son derece önemli görülmüştür (Apple, 2019, s. 52). Bu sebeple iktidarlar kendi hakikat yasalarına uygun bireyler inşa edebilmek için ders kitapları, müfredatlar ve eğitim ortamlarını bir iletişim aracına dönüştürmüştür. Bu duruma değinen Foucault'ya (2014) göre eğitim, iktidar ilişkilerinin düzenli ve uyumlu sistemler oluşturduğu bloklar ve iletişim şebekeleri içerisinde yer almaktadır. Bu bloğun ve iletişimin bir parçası olan ders kitaplarında bir dizi düzenlenmiş iletişimler (soru ve cevaplar, emirler, nasihatler, kodlanmış itaat göstergeleri, bilgi ve değerler vb.) yer almaktadır. Böylece iletişim süreçleri aracılığıyla bireylerde istendik davranış biçimlerinin geliştirilmesi amaçlanır (s. 71). Ders kitaplarının iktidarlar tarafından keşfedilen bu yönleri kitapların giderek bilgi, iktidar ve etik alanlarını pedagojiyle kaynaştırarak tarihî, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomiye dair anlatıları meşrulaştıran bir yapıya evrilmesini sağlamış ve böylece bireylerin içinde yaşadıkları toplumun kodlarını içselleştirmesinde önemli bir yer edinmiştir (Merry, 2009; Huddleston, 2017; Thornton, 2019).

Coğrafya ders kitaplarında gerçek yaşama ait toplumsal zıtlıklar veya gerilimler bulunabilmektedir. Kutsal ve lanetli mekânlar, biz ve ötekiler, dost ve düşmanlar, iyi ve kötüler, doğru ve yanlışlar, korkak ve cesurlar hakkında sunulan bilgiler bunlardan bazılarıdır. Kitaplardaki bu düalist anlatım tarzı; toplumsal eşitsizlikler, resmî kabuller, kimlik algısı ve ötekiyle kurulan ilişkiler hakkında ipuçları vermektedir (Gellner, 1983, s. 74-75; Gatto, 2018, s. 264). Bu ipuçlarının açığa çıkarılması sayesinde ders kitaplarının nasıl bir içerme (biz) ve dışlama (öteki) sisteminin parçası olduğu anlaşılabilir (Tekiner, 2010, s. 117). Genel manada etno-milliyetçi ideolojinin çizdiği bu mekânsal ve toplumsal çerçeve, bireylerin aidiyet ilişkilerini belirlerken aynı zamanda ulusal kimliğin inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu nedenle ders kitaplarının analiz edilmesi bir toplumda meşru bilginin ne olduğu, kim tarafından üretildiği ve kime karşı üretildiğinin de anlaşılması anlamına gelmektedir (Gündüz, 2023, s. 44).

Çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) okutulan coğrafya ders kitapları aracılığıyla ulusal kimliğin mekânla kurulan bağı ele alınmıştır. Bu ilişkinin anlaşılması

coğrafya dersi öğretim programlarında yer alan coğrafi sorgulama, zamanı algılama, değişim ve sürekliliği algılama, mekânsal düşünme becerileriyle de yakından ilgilidir (MEB, 2018; MEB, 2024). Türk ulus devletleşme sürecine ait bu sorgulama süreci, zamansal ve mekânsal bağlamı göz ardı etmeden vatan, yurt ve ana vatan kavramları ekseninde gerçekleştirilmiştir. Böylece bu çalışmanın coğrafya eğitimindeki politik okuryazarlık çalışmalarına katkı sağlayacağı da düşünülmüştür. Bilgiler doğrultusunda çalışmanın problem durumu “coğrafya ders kitaplarında farklı mekân türlerine göre Türk kimliğine ait sunulan bilgiler nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir.

1. Mekânsal söylemi: Coğrafyadan vatana

1.1. Mekân ve mekânsal düşünme

Bireylerin yakın çevresinden başlamak üzere dünyayı anlamlandırma süreçlerini ifade eden mekânsal düşünme becerisi son dönemde ortaya konulan coğrafya araştırmalarının merkezine yerleşmiştir (Şanlı and Jo, 2020; Şanlı, 2019; Bednarz ve Lee, 2019; Bilgili, 2016; Gersmehl and Gersmehl, 2007; Newcombe and Stieff, 2012; Logan, 2012; Newcombe and Shipley, 2014). ABD Ulusal Akademisi Ulusal Araştırma Konseyi (The National Research Council) 2006 yılında K-12 öğretim süreciyle ilgili hazırlanmış olduğu raporda, düşünme biçimlerinden birisi olarak kabul edilen mekânsal düşünmenin eğitim öğretim sürecinde nasıl ele alınması gerektiğine yer vermiştir. Rapora göre mekânsal düşünme becerisi; mekânın temel kavramları (konum, ölçek, mesafe, desen, ilişki, bölge vb.), temsil araçları (harita, tablo, grafik, modeller vb.) ve akıl yürütme süreçlerini kapsayan bütünleşik bir süreci ifade etmektedir (NRC, 2006, s. 12). Mekânsal düşünmeyle 1) mekânsal düşünmeyi alışkanlık hâline getiren, 2) mekânsal düşünmeyi bilinçli bir şekilde uygulayan, 3) mekânsal düşünmeye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşabilen bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır (s. 3). Böylece mekânsal düşünmeye sahip olan bireylerin nerede, ne zaman, nasıl ve neden mekânsal düşünceleri gerektiğini bilmeleri amaçlanmıştır. Rapora göre coğrafya eğitiminin temelini oluşturan mekânsal düşünme becerisinin temelinde ise mekân kavramı bulunmaktadır (s. 4).

Coğrafi bir özne olarak mekân “oluş, varoluş ve olmak” anlamıyla Arapçadaki “kevn” kökünden gelmektedir (Kaygalak, 2020, s. 14). Fiziki coğrafyada doğal süreçlerin bir parçası olarak kabul edilen mekân (Tuan, 2017, s. 268); beşerî coğrafyada doğal süreçleri de içerisine alarak toplumsal ilişkiler, güç dinamikleri ve kültürel kodlarla iç içe geçmiş bir ürün olarak kabul edilmiştir (Elden, 2009, s. 262; Kitchin, 2009, s. 270). Bu bağlamda fiziki coğrafyada daha çok nesne ve nesnellik açısından ele alınan mekân; beşerî coğrafyada özne ve öznellik olarak kavranmıştır. 1970’lerden sonra coğrafyacıların mekânsal süreçlerin ardında yatan ekonomik, sosyal ve siyasi yapıları analiz etmeye yönelik çalışmalar ortaya koymaları mekânın coğrafyada toplumsal ilişkilerin bir öznesi olarak ele alınmasını sağlamıştır (Harvey, 2013; Smith, 2017; Soja, 2019; Sayer, 2000). Bu kavrayış, coğrafyada mutlak mekândan kaynaklanan ve olayları neden-sonuç ilişkisiyle açıklama çabasının ötesine geçilmesini de sağlamıştır (Işık, 1994, s. 21). Böylece görelî ve ilişkisel mekân bireysel ve toplumsal meselelerde daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü mutlak mekân, ölçüm ve hesaplamaların mekânı olarak genelde homojen kabul edilen bir mekân içerisindeki fenomenlerin düzenlenmesine vurgu yapmaktaydı (Elden, 2009, s. 264). Bu mekân türü coğrafya içerisinde mutlak konum, ulusal saatler, koordinat sistemi ve doğal ortam ile bunların günlük yaşama etkilerinin daha çok neden-sonuç ilişkileriyle açıklanmasında görülmektedir.

Görelî mekân coğrafi fenomenlerin birbirleriyle ilişki içinde olduğunu ve nesnelerin konumsal niteliğine göre anlam kazandığını savunmaktadır (Elden, 2009, s. 265). Coğrafya içerisinde görelî mekân coğrafi konum, yerleşme, jeopolitik, jeostrateji, ulaşım, nüfus, ekonomi ve ticari ilişkilerin açıklanabilmesinde kullanılmaktadır. İlişkisel mekân türü ise

hukuki, siyasi, tarihî, sosyal, ekonomik ve kültürel kodların, sembollerin, imgelerin ve ilişkilerin mekânıdır. Bu mekân toplumsal süreçlerin bir parçasıdır ve bu sebeple de duygu yüklüdür (Harvey, 2018, s. 171; Kitchin, 2009, s. 270). Coğrafya içerisinde genel anlamda kültürel coğrafya konuları kapsamında kullanılmaktadır.

Mekânı kavrayış biçimlerindeki bu farklılık coğrafya disiplini, toplumsal sorunların çözümünde yorumsamacı yaklaşımların odağına yerleşmiştir (Kitchin, 2009, s. 269). Böylece mekân; kültür, kimlik, aidiyet, ötekileşme, cinsiyetçilik ve kadın çalışmalarında daha fazla öne çıkmaya başlamıştır (Sayer, 2000; Casey, 2001; Soja, 2010; Massey, 1996; Harvey, 2015). Mekânın toplumsal süreçler neticesinde üretilen bir kavram olduğu yönünde ortaya konulan bu araştırmalar neticesinde mekân ve iktidar ilişkisi de belirginleşmiştir. Bu ilişkinin ortaya koyduğu gerçekliklerden birisi de güç sahiplerinin (hükümetler, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar, şirketler vs.) mekânı düzenlerken belirli kimlikleri ve toplumsal rolleri beraberinde ürettikleri şeklinde olmuştur (Soja, 1996, s. 219). Örneğin Agnew'e (1998) göre mekânın üretim süreci hem mekânı homojenleştirerek standart bir tahakküm düzeninin oluşturulmasını hem de bu tahakküm sistemine karşı olanların protesto ve direniş mekânlarındaki mücadelelerini üretmiştir. Yani iktidar sahipleri, mekânsal organizasyon ve örgütlenme aracılığıyla belirli kimlikleri güçlendirirken bazılarını marjinalleştirmiş ve bu gruplar alternatif mekânsal pratikler geliştirerek kendi aidiyet alanlarını yaratabilmişlerdir. Heterotopya, heterotopi, diferansiyel mekânlar, üçüncü mekân, çelişkili mekânlar, direniş mekânları gibi daha pek çok kavramın coğrafya literatürüne girmesi bunu açıkça göstermektedir.

1.2. Mekânsal ve toplumsal aidiyet

Ulus devletler çağına bir yere aidiyet duyması beklenenler ile bu yerden dışlanan toplulukları ayırt etmede işlevselleştirilen kavramlardan birisi “vatan” olmuştur. Bora'ya (2007) göre “doğal ve ilksel yer-yurt aidiyetini milliyetçi vatan bilinciyle aşmak, salt ölçeği büyütme sorunu değildir. Kasabaya, şehre, bölgeye bağlılığın yerini millî vatana duyulan bağlılığın alması, modernleşmeye koşut köklü bir bilinç dönüşümüdür” (Bora, 2007). Mekânsal pratikler ve politik müdahaleler yoluyla tarihsel süreçte dönüşüm yaşayan vatan kavramı, belirli bir yere bağlılığı tanımlayan bir aidiyet formu olmuş ve ulus devletlerin homojenleştirme politikalarına dahil edilerek etno-milliyetçi söylem ve pratiklerin odağına yerleşmiştir. Böylece ulus devletler temsil araçlarını güçlü bir şekilde kullanarak vatandaşlarının algılarını ve deneyimlerini üretmeye çalışmıştır (Fortier, 2005, s. 184). Anderson'a (1995) göre eğitim sistemleri, anıtlar, heykeller, haritalar ve millî pratikler (örneğin millî bayramlar, düşman işgalinden kurtuluş günleri vb.) bu temsil araçlarından bazıları olmuştur (s. 182). Katz'a (2009) göre bu sayede belirli kimliklerle ilişkilendirilen ve bazı kimlikleri dışlayan mekânlar daha somut hâle gelebilecektir (s. 241).

Hobsbawm'a (1990) göre Latince “pater” (baba) ile ilişkili olarak “patria” ya da daha yaygın kullanımıyla “tierra” anlamına karşılık gelen “vatan” kavramı “baba ocağı/ata yurdu” anlamındadır. Fransızcadaki “patrie” ile ilişkili olarak “atalardan miras kalan topraklar, bir kişinin doğduğu yer, kasaba ya da toprak veya herhangi bir lordluğun ya da devletin herhangi bir bölgesi, ili ya da ilçesi” anlamında kullanılmaktadır. Fransızca “patriotisme” (vatansever/yurtsever) kelimesi de bu kökten türetilmiştir. Fransız Devrimi sonrasında ise ulusal kimlik, egemenlik ve milliyetçilikle ilişkilendirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Devlet topraklarının tamamını kapsayacak anlamına ise ancak 1884'te kavuşmaya başlamıştır (Hobsbawm, 1990, s. 15-16). Gregory'e (2009) göre vatan, bir halkın veya siyasi bir topluluğun sıkı sıkıya bağlı olduğu yerdir. Bağlanma terimin tüm önemli kullanımlarında derin bir kültürel ve siyasi anlama sahip olan vatan kavramı Avrupa coğrafyasının çoğunda Alman *Heimat*'ının yankılarını taşımıştır. Buna göre bir kişinin kan bağıyla bağlı olduğu ve aynı zamanda belli bir ulusun mekânı olan bir memleketi manevi,

mistik ve sıklıkla romantikleştirilmiş bağılıkları içermektedir. Gregory'e göre yirminci yüzyılın ilk yarısında mekânın ve ırkın yüceltilmesinde ve vatanseverlik ideolojilerinin aşılmasında vatan kavramı rol oynamıştır (s. 342).

Döneme hâkim olan pozitivist ve Sosyal Darwinizm anlayışı gereği belirli bir mekânın belirli bir ırk için ne anlama geldiğini biyolojik süreçlerle açıklamaya çalışanlar da olmuştur. Örneğin Robert Ardrey (1966) *The Territorial Imperative* isimli eserinde bu ilişkiyi hayvan davranışları üzerinde gözlemleyerek belirli çıkarımlarda bulunmuş araştırmacılardan birisidir. Ardrey'e göre vatan; insanlarda ve diğer hayvanlarda genetik olarak kodlanmış bir "territorial imperative" (mülkiyet zorunluluğu) sonucu ortaya çıkan, savunulan ve sahiplenilen bir alandır (s. 4). Bu toprak parçasını savunmak, sevmek ve sahiplenmek ise doğal bir güdüdür. Bu güdünün altında yatan neden ise biyolojik ve evrimseldir. Ardrey'e göre türün devamlılığını sağlamak amacı ve güdüsü, toprak sahibi olmak ve kaynaklara erişmeyi güvence altına almayı teşvik etmektedir. Bu sebeple vatan kavramının özünde "sınır" kavramı bulunmaktadır. Bu sınırlar fiziksel (dağ, deniz, nehir vs.), kültürel (dil, din, gelenekler vs.) ve siyasal (mülki ve idari sınırlar, ülke sınırları vs.) olabilmektedir. Bu sınırlar aynı zamanda "biz" ve "öteki" ayrımını belirginleştirerek bir gruba ait olmayı, grup içi yardımlaşmayı ve öteki gruplara karşı temkinli olmayı da teşvik etmektedir (s. 155). Ardrey'in biyolojik determinizme yakın görüşleri ve belirli bir mekânın sahiplenilmesi ihtiyacının belirlenmesinde tarihsel, politik ve ekonomik süreçleri dışında tutması yönleri eleştiri konusu yapılabilir ancak mülkiyet-savunma-aidiyet ilişkilerine yönelik tespitleri yadsınamaz.

Türkçe kaynaklarda ise vatan kavramı genel anlamda "toprak", "yurt", "mülk", "memalik-i mahrusa", "memalik-i şahane" olarak geçmektedir (Keskin, 1990, s. 442). Çağrıcı (2012) bir kimsenin doğduğu ve yaşadığı, siyasal ve duygusal yönden bağlı olduğu toprak parçasını ifade eden vatan kavramının ulus devlet fikrinin güçlenmesiyle yurt kavramının yerini almaya başladığı şeklinde ifade etmiştir. Ulus devletleşme hareketlerinin etkisiyle İslam dünyasında ise 19. yüzyıldan itibaren siyasal ve ideolojik anlamda vatandaşlık ve milliyetçiliği güçlendirmek amacıyla kullanılagelmıştır (Çağrıcı, 2012, s. 563). Bu açıdan değerlendirildiğinde yurt kavramının genel anlamda coğrafi bir konumlamayı ya da yerleşim alanını ifade ettiği görülmektedir (Fortier, 2005, s. 182). Vatan ise yurttan farklı olarak belirli topluluğun bir yere yüklediği siyasi, sosyal, kültürel ve duygusal anlamların bütününe karşılık gelmektedir. Mithat Cemal Kuntay'ın (1971) "Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır/Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır" (s.13) sözleri herhangi bir toprak parçasının vatana dönüşme sürecini yansıtmaya güzel bir örnektir. Remzi Oğuz Arık'ın *Coğrafyadan Vatana* isimli eserinde de toprağın vatana dönüşümü şöyle anlatılmaktadır:

Bir memleketin coğrafyası, ilk bakışta ne kadar aşağı ne kadar zavallıdır! Bu coğrafya, ister esrarlı dağlar, ister yalçın kayalar, ister cennet gibi ovalar, ister kuş uçup kervan geçmez bozkırlar olsun: İnsanın, hayvanın çiğnediği bir ölü alemdir... Fakat bir gün gelir, insanın ve hayvanın aynı kayıtsızlıkla çiğnediği bu coğrafya canlanır. İyinin ve kötünün, dostun ve düşmanın, insan ve hayvanın ayağı altında boyun eğen bu gövde, silkinir... çiğnenen şey baş tacı olmuştur; cansız ve tarafsız coğrafya vatan olmuştur. Ortada bir mucize vardır: Bunu kim yapmıştır, nasıl yapmıştır? (1990, s. 11-12)

Bahsi geçen söylemler vatan kavramının aşkın niteliğini ortaya koymaktadır. Ancak vatan kavramının fiziki bir gerçeklik olarak hukuki yönleri de bulunmaktadır. Bu yönlerden birisi vatanın aynı zamanda devletin egemenlik alanını ifade etmesidir. Bu anlamıyla vatan, bir ülkenin kara, hava ve varsa deniz sınırlarının bütününe karşılık gelmektedir (Hayta, 2023, s. 149). Sınırları belirli bir alana karşılık gelen anlamıyla kullanıldığında vatan; bir grubun refahını, güvenliğini ve mekânsal düzenlemelerini sağlayan mekanizmaların harekete geçirildiği, yönetildiği ve hesaplama nesne hâline getirildiği fiziksel bir gerçeklik olmaktadır (Elden, 2007, s. 578). Coğrafi bakımdan vatanın idari ve hukuki sınırları mutlak mekâna karşılık gelirken tarihî, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik süreçleri içeren çok katmanlı yapısı göreceli ve ilişkiyel mekân yönünü göstermektedir (Giddens, 2008, s. 283-284).

18. yüzyıldan bu yana mekânsal aidiyeti en güçlü biçimde karakterize eden vatan kavramı birey ve toplumların hafızasında tarihsel, kültürel ve duygusal anlamların korunması sağlayan bir hafıza mekânı olmuştur. Bu hafızada mekânın tarihî kodları saklanmakta ve mekânın hangi gruplar lehine veya aleyhine düzenlendiği, kimlerin mekânda söz sahibi olduğu, kimlerin dışlandığı ya da görünmez kılındığı saklanmaktadır (Calhoun, 2007, s. 65). Bu bağlamda, vatan kavramının yalnızca fiziksel bir yer değil, kolektif duyguların ve kimliklerin inşa edildiği bir anlam mekânı haline geldiği görülmektedir. Ayrıca tarihsel ve kültürel hafızanın taşıyıcısı olan vatan, aynı zamanda toplumsal aidiyetin duygusal bir biçimde ifadesi olan vatanseverlik söyleminin de temelini oluşturmuştur. Vatanseverlik, genel manada bireylerin ve toplulukların belirli bir toprak parçasına sevgi, bağlılık ve sorumluluk hissetmesini sağlayan duygular bütünü olarak tanımlanmıştır (Anderson, 1995, s. 159). Çoğu kez milliyetçilikle birlikte ele alınsa da aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin bireyin ülkesine duyduğu sevgi, görev ve sorumluluklar üstlenmesi vatanseverliğe karşılık gelirken milliyetçilik diğer uluslara karşı üstünlük iddiası taşıyan ideolojik ve çoğu kez dışlayıcı bir anlam taşımaktadır (Kohn, 1965, s. 25).

Vatandaşların belli bir toprak parçasına aidiyet duyması ve kolektif kimliğin kazandırılmasında önemli kavramlardan birisi de “vatanseverlik” olmuştur (Harvey, 2001, s. 27; Massey, 2005, s. 187). Bu sebeple vatanseverlik, ulus devletlerin millî eğitim ideolojisinde vatandaşlara kazandırılması gereken bir değer olarak önemsenmiştir (Kaplan, 2005, s. 375). Cumhuriyet Dönemi’nde vatanseverlik değerini öğrencilere kazandırmayı hedefleyen derslerden birisi de coğrafya olmuştur (Yiğit Özüdoğru, 2021, s. 43). Bunun yanı sıra coğrafya, Türk devleti hakkında mekânsal ve toplumsal bilgilerin üretildiği, güncellendiği ve topluma yayıldığı bir ders olmuştur (Durgun, 2011, s. 160;). Bu sayede devlete ait doğal ve beşeri kaynakların tanıtılması, korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi amaçlanarak vatanseverlik ile vatandaşlık bilinci arasındaki ilişki pekiştirilmeye çalışılmıştır (Karabağ ve Şahin, 2007, s. 64). Sözen (1973) ve Copeaux (2016) gibi yazarlara göre buna örnek olarak vatanseverlik değerini ve vatan bilincini inşa etmede milletlerin var oluş süreçlerini temsil eden marşlar, millî günler, semboller, anıtlar, müzeler, heykeller, mimari yapılar, meydanlar ve haritalara ders kitaplarında yer verilmesi gösterilebilir. Karabağ’a (2006) göre de fiziki coğrafya (dağlar, göller, akarsular vs.) unsurları dâhil bir topluluğun (uyruğun) millet haline gelmesinde bu temsil araçlarının ulusal sembollere dönüştürülebilmesi son derece önemlidir (s. 64). Yeni sembollerin yaratımı imparatorluktan ulus devlete geçişte devlete duyulan aidiyetin güçlenmesi ve iktidar hegemonyasının yerleşikliğinin sağlanması için son derece işlevsel olmuştur (Çalışkan, 1994, s. 177; Hocaoglu, 2020, s. 180). Ayrıca Kaiser’e (2009) göre bu semboller, milletlerin etnik ve kültürel açıdan üstün bir statüye sahip olma iddialarını da desteklemektedir (s. 21).

21. yüzyılda küreselleşme ve kozmopolitanizm karşıtı hareketler içinde tekrar güçlü bir kavram hâline gelen vatan ve vatanseverlik söylemleri ulusal sınırların yeniden tanımlanması gerektiği iddialarına karşı söylem olmuştur (Smith, 2002, s. 254). Nora (1989) bu durumu modern toplumdaki hızlı değişimin geçmişle bir kopuş hissi yarattığı ve gerçek hafıza ortamlarının ortadan kalkarak yerine devlet ve kurumlar tarafından inşa edilen hafıza mekânlarının geçmesini göstermiştir (s. 14). Örneğin geleneksel toplumlarda vatan, bireylerin gündelik hayatında doğal olarak deneyimlenen bir hafıza ortamı iken modern ulus devletlerde anıtlar, ulusal bayramlar ve resmî söylemler aracılığıyla üretilen mekân hâline dönüşmüştür. Savaşların yaşandığı alanlar, ulusal kahramanların mezarları, bağımsızlık mücadelelerine tanıklık etmiş yerler ve müzeler vatanseverler için mekânsal temsilleri olmuştur (s. 23). Bu temsillere dair edebi eserlerin yazılması ve bunların ders kitaplarında yer alması da belli bir mekâna içkin milliyetçi duyguların pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur (Billig, 1995, s. 16; Hobsbawm & Ranger, 1983, s. 6; Hayta ve Çakmak, 2024, s. 119).

1.3. Türk ulus devletleşme sürecinde vatan algısı

Kozmopolitik toplumsal yapıya sahip imparatorluklarda insanların zihinlerinde vatan sınırlarını fiziksel bir gerçekliğe yerleştirmek amaçlanan bir şey olmadığından genel manada vatan sınırları belirsiz kalmıştır (Anderson, 1995, s. 157). Bunun nedenlerinden birisi de imparatorluklar çağında vatanın hükümdarın bizzat kendisi olarak kabul edilmesi anlayışı olmuştur (Kaplan, 2005, s. 107). Osmanlı Devleti’nde de ideolojik birliğin mekândan ziyade padişaha bağlılıkla (biat) tanımlanması ve devlet topraklarının hanedanın mülkü sayılması vatanın sınırlarına dair belirsizliğin uzunca bir süre devam etmesine neden olmuştur (Mardin, 1996, s. 108; Koç, 1981, s. 84). Türklerde tarih boyunca çok sayıda devlet kurulması ve dolayısıyla devletin sınırlarının tarih boyunca pek çok kez değişikliğe uğraması, sınırlar içerisinde çok farklı etnik gruba ve dinî inanca sahip insanların olması gibi çeşitli sebeplerden ötürü müşterek ve sabit bir vatan anlayışının inşa edilmesi güçleşmiştir (Mardin, 2012, s. 148). İmparatorluk içerisinde yaşayan topluluklar mekânlara farklı anlamlar yüklemiş, böylece bir mekânın kutsal olup olmadığı bu topluluklara göre değişmiştir. Bu anlam değişikliği Roma, Mekke, Medine, Kudüs gibi şehirler üzerinden olabileceği gibi cami, kilise, sinagog gibi yapılar üzerinden de olmuştur. Böylece vatana olan aidiyet tanımı değişmiş ve mekânsal ölçekte daha çok yerel kalmıştır. Ahmed Cevdet Paşa bu durumu “Bizim kültürümüzde vatan kavramının dar olup bütün ülkeyi kuşatmadığı, bu kavramın askeri savaşa teşvikte yetersiz kalacağı...” şeklinde dile getirmiştir (akt. Çağrı, 2012, s. 563). Yine Cevdet Paşa’ya göre 19. yüzyılın ortalarına kadar vatan kavramı “bir Türk askerine köy meydanından daha fazla bir şey ifade etmezdi” (akt. Yazgan, 2007). Bu anlayış dünyanın farklı yerlerinde benzer şekilde olmuştur. Örneğin Gregory (2005) Amerikan kültürel coğrafyasında vatanın insan ve toprak arasındaki yakın etkileşimden türeyen, tarihsel olarak birikimli bir kimlik duygusunu ima ettiğini ve bu duygunun ulusal ölçekten ziyade belli bir bölgeye bağlı olduğunu söylemiştir (s. 342).

Osmanlı yönetimi tarafından Tanzimatçıların savunduğu fikirlerin devlet için zararlı olarak görülmesi de vatan kavramına temkinli yaklaşılmasına neden olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir’in (1999) anılarında vatan kavramını dile getirmenin bu dönemde pek de mümkün olmadığından bahsetmektedir. Örneğin “sivil ortamekteplerde” görev yapan öğretmenlerin vatan kavramını ve vatan sevgisini öğrencilere gizlice verdiğini söylemiştir. Öte yandan vatan, hürriyet gibi kavramları şiirlerinde sıklıkla dile getiren Namık Kemal gibi isimlerin aldığı sürgün cezaları da vatan kavramını dile getirmenin tehlikeli olarak algılanmasında etkili olduğunu belirtmiştir (s. 59). Bahsi geçen durumlara rağmen Tanzimat aydınları imparatorluğun son dönemlerinde Osmanlılık, İslamcılık, Turancılık/Türkçülük vs. gibi düşünceler etrafında vatana duyulan aidiyeti yeniden inşa etme yönünde çabalar ortaya koymuşlardır. Ne var ki bu düşüncelerin eksik yönü mekânın göz ardı edilmiş olmasıdır. Örneğin Ziya Gökalp’in 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde çıkan meşhur yazısında “Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan” (Aktaran Ertürk, 2011, s. 50) sözleri dönemin vatan tasavvurunu yansıtmıştır. Ancak bu sözünde vatan sınırlarının neresi olduğu belirsiz kalmıştır. Benzer şekilde Yusuf Akçura 1904 yılında Mısır’daki *Türk* isimli gazeteyle yazdığı *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli yazısında Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük meselesini ele alırken mekân gerçeğini görmezden gelmiş ya da en hafifinden ikinci plana atmıştır (Akçura, 1976, s. 19). Akçura’ya bir tenkit yazısı kaleme alan Ali Kemal, bu duruma değinerek Akçura’nın “İslam ittihamı ve Türklerin tevhidi” fikrinde “coğrafyayı yok saydığı” ve bunun “cihanı alt-üst etmekle aynı şey” olduğu vurgulanmıştır (Kemal, 1976, s. 40). Netice itibarıyla bu dönemde yaşanan askeri yenilgiler ve toplumsal kutuplaşmalar Osmanlı Devleti’nde ne ideolojik birliğin ne de müşterek bir mekânda yaşam sürme fikrinin hayata geçirilmesini mümkün kılmıştır (Göçek, 2008, s. 63).

İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerde, devletin hükümdardan ziyade ulus ve toprakla (vatan) özdeşleşmesi anlayışı Türk siyasi ve toplumsal yaşamına

ancak 1908 ihtilalinden sonra *Genç Türkler* hareketiyle girmeye başlamıştır (Yazgan, 2007). Bora'ya (2007) göre bu Türkçülükten önce Osmanlı vatanseverliği söyleminde uyanmış ve millî bilincin inşasında bir gereklilik olarak görülmüştür. Öyle ki Modern millî devlete dönüşümün zemininin hazırlandığı Abdülhamit Dönemi'nde, memleketin haritası çıkarılmış ve bu yapılırken coğrafi yer adları da (bilâd) kaydedilerek milliyetçi soyut vatan imgesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise vatan kavramı artık yerel anlamından sıyrılarak bütün bir ülkeyi kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Böylece vatan kavramı siyasi, sosyal, kültürel, duygusal ve ideolojik birliğin en önemli öznesi hâline gelmiştir (Nalçaoğlu, 2008, s. 294-295; Özgen, 2011, s. 8). Bu açıdan vatanın somut mekânsal temellere yerleştirilmesini sağlayan süreçlerin başında Millî Mücadele'nin kazanılması ve Misak-ı Millî'nin hayata geçirilmesi gelmiştir. Bunda Mustafa Kemal Atatürk'ün devletin sınırlarıyla ilgili realist yaklaşımının etkisi görülmektedir. Atatürk, bilhassa sadece dışarıya değil içeriye karşı da sınırları yok sayan, etnik ya da dinî birliği esas alan Panturanizm, Panislamizm gibi akımlara karşı temkinli olmuştur (Yıldız, 2009, s. 21). Atatürk'e göre fiziki gerçekliğin dışındaki ideolojilerin zaten pratikte hiçbir zaman karşılığı olmamıştır. Atatürk bunu şöyle dile getirmiştir:

Panislâmizm... panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı sahai tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şâmil, cihangirane devlet teşkili hırslarının netayici de tarihte mazbuttur... Bizim vuzuh ve kabiliyeti tatbikiye gördüğümüz mesleki siyasi, millî siyasettir. (Akt. Parla, 1991, s. 74)

Mustafa Kemal Atatürk için vatanın fiziki ve beşerî gerçekliği Misak-i Millî'dir. Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü yaptığı bir konuşmasında “Mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel 1334 (1918) tarihinde çizdiği hudut, hudud-ı millîdir” sözleriyle bunu ifade etmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

Vatanımızın hududu olacak bu hududu ihtimaldir ki, teferruatıyla bilmeyen arkadaşlarımız vardır. Bunu: Şark hududuna Elviye-i Selaseyi (Kars, Ardahan ve Batum) dâhil ederek tasavvur buyurunuz. Garp hududu Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük tebeddülât, Güney hududunda olmuştur. Güney hududu İskenderun güneyinden başlar. Halep ile Katma arasından Cerablus Köprüsü'ne müntehi olur bir hat ve Şark parçasında da Musul vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıkayı yekdiğerine kalbeden hat. Efendiler; bu hudut, sırf askeri mülâhazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-ı millî'dir. (Türk Tarih Kurumu, Misak-ı Millî)

19. yüzyılın başlarına kadar yerel anlamıyla “bireyin doğduğu yer” olarak algılanan vatan kavramı Erken Cumhuriyet Dönemi devrimleriyle modern anlamına kavuşmuş ve Türk milletinin zihninde daha somut hale gelmeye başlamıştır (Göçek, 2008, s. 72). Bu devrimler aynı zamanda kolektif ve homojen bir hafızanın oluşturulması, modernleşme projelerinin hayata geçirilmesi ve Batılı insan tipinin yaratılması için önemli görülmüştür (Tuncay, 2006, s. 32; Çelik, 2004, s. 43; Turan, 1995, s. 56-57). Devletin yeni sınırlarına, modern toplum yapısına ve vatanseverlik bilincine sahip vatandaşların yetiştirilmesinde ise coğrafya, tarih, yurt bilgisi gibi derslere misyonlar yüklenmiştir (Ergin, 1977, s. XII-XIII). Örneğin bu konuda yapılan çeşitli araştırmalar coğrafya dersinin ulusal kimliğin inşasına yönelik anlatılar içerdiğini farklı şekillerde ortaya koymuştur (Behar, 1992; Çalışkan, 1994; Durgun, 2011; Özgen, 2011; Yeşiltaş, 2012; Köşker, 2020; Unat, 1943; Orhan, 2023).

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ders kitaplarındaki egemen söylemin anlaşılması, örtük ve gizli anlamın ortaya çıkarılmasında son derece işlevseldir (Mayring, 2004, s. 267; Screier, 2012, s. 25). Ders kitapları ve benzeri metinlerde yer alan saklı mesajın ve ideolojilerin izi sürülmek istendiğinde bu yöntem araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edilmektedir (Kuckartz & Rädiker, 2023, s. 2). Bu çalışmada da coğrafya ders kitaplarındaki anlam yapıları, kod ve kategoriye ayrılan bir sistematikte

açıklanmak istenmiş ve böylece anlam yapıları arasındaki ilişkilere ulaşılacak amaçlanmıştır. Tablo 1’de Creswell’den (2014, s. 198; 2013, s. 184) faydalanarak çalışmanın kategori ve kodlarını belirleme süreci gösterilmiştir.

Adım	Süreç
1.	Ders kitaplarının okunması
2.	Ders kitabı içeriğindeki benzer konuların listelenmesi
3.	Konuların kodlar olarak kısaltılması
4.	Ortaya çıkan kodlara uygun kategorilerin oluşup oluşmadığının ön kontrolü
5.	Birbirleriyle ilişkili konuların gruplanarak toplam kategori listesinin azaltılması
6.	Kod ve kategoriler için nihai kararın verilmesi

Tablo 1. Çalışmanın kategori ve kodlarını belirleme süreci

Çalışmada Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-1950) okutulan 15 adet coğrafya ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabı içerisindeki metin, harita, resim ve şekillerden her biri söylem olarak kabul edilmiştir. Ders kitaplarının okunması sürecinde benzer konular listelenmiş ve kodlar oluşturulmaya başlanmıştır. Creswell’e (2013) göre kodlama süreci metin veya görsel verileri küçük bilgi kategorileri içine toplamayı, bir çalışmada kullanılan farklı veri tabanlarından gelen kod için kanıt aramayı ve daha sonra koda bir etiket vermeyi içermektedir (s. 184). Ders kitabı içerikleri mekân ve kimlik bağlamında analiz edilmiştir. Bu sebeple ders kitaplarında bir kimliğin bir yerle olan aidiyetini içeren söylemlerin “vatan”, “yurt” ve “ana vatan/ana yurt” ekseninde olduğu görülmüştür. Böylece vatan kavramı üzerinden yapılması planlanan analiz sürecine iki kodun daha eklenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Creswell (2013) için bu durum nitel araştırmalar için olağandır ve hatta araştırmacılar analiz boyunca ortaya çıkan bu tarz ek kodlara açık olmaları konusunda cesaretli olmalıdır (s. 185). Kategori ise ortak bir fikir oluşturmak için bir araya getirilmiş birkaç koddan oluşan geniş bilgi birimleridir (Creswell, 2013, s. 186). Karataş’a (2017) göre de nitel içerik analizinde kategoriler, belirli kodları bir araya getirerek verileri daha anlamlı ve sistematik bir biçimde açıklamayı amaçlamak için oluşturulmaktadır (s. 81). Bu anlamda çalışmada belirlenen kodların ortak yönü “mekân” kategorisi altında ele alınmıştır. Tablo 2’de çalışmanın kod ve kategorisi ile kodlara ilişkin ders kitaplarından alınan söylem örnekleri verilmiştir.

Kategori	Kod	Ders kitabından alınan söylem örneği
Mekân	Vatan	Türkiye bugün yalnız Türklerin yerleşmiş olduğu araziden mürekkeptir. Türk Olmayanlar, Türklüğe yabancı olanlar vatan haricinde kalmış veya çıkartılmış, bu suretle millî birlik temin edilmiştir. (Duran, 1932, s. 153-154)
	Ana vatan/ Ana yurt	Tarihten evvelki zamanlardan itibaren orta Asyadan Ege denizine kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan yarımadası bir ana yurttur. (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49)
	Yurt	Bu sebepler dolayısıyla, Türkiye arazisi eski zamanların yüksek medeniyetlerine yurt olmuştur. (Kazancıoğlu, 1934, s. 8)

Tablo 2. Çalışmanın kategori ve kodları ile ders kitaplarından alınan söylem örnekleri

Çalışmanın analiz sürecinde mekân kategorisi altında verilen bilgiler ise mutlak, görel ve ilişkisel türlerine ayrılarak incelenmiştir. Tablo 3'te ders kitabı içeriklerinden alınan ve mekân türlerine karşılık gelen söylem örneklerine yer verilmiştir.

Mekân türleri	Ders kitabından alınan söylem örneği
Mutlak mekân	Bu hudutlar dâhilinde Türkiye'nin mesahası takriben 760 bin kilometre murabbaıdır. Bunun 22 bin kilometre murabbaı Avrupadadır. Türkiye arazisi Fransadan daha büyük heman Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya hükümetleri arazisine muadildir. (Selen, 1932, s. 6)
Görel mekân	Türkiye büyük fakat nüfusu az bir memleketdir. Dünya üzerinde kapladığı mevki ve arazinin tabii şekilleri itibarile Asya ile Avrupa arasında mühim bir geçit teşkil eder. İki Kıt'a arasında en yakın ve arızası en az dokunma, Türkiye'nin bulunduğu yerde vukua gelir. Bu cihetle Türkiye toprakları, Asya ve Avrupa kavimlerinin birbirleriyle olan münasebetlerinde ötedenberi pek mühim bir rol oynamıştır. (Duran, 1932, s. 6)
İlişkisel mekân	Türk milleti daima harbetmeğe mecbur kaldı. Avrupalıların teşvikile Suriye ve Arabistan'daki Araplar ayrılmak istiyorlardı. Şarki Anadolu'da bulunan Ermeniler, Trabzon ve İzmir gibi sahil memleketlerinde yerleşen Rumlar Avrupa'lı düşmanlarla birlik olmuşlardı. Yüzlerce senedenberi Türk vatanının nimetleriyle yaşayan bu kavimler Türkün en felaketli zamanlarında ona yardım edecekleri yerde düşmanlık ettiler. (Besim ve Arif, 1930, s. 71-73)

Tablo 3. Mekân türlerine göre ders kitaplarından alınan söylem örnekleri

3. Bulgular ve yorum

Coğrafya ders kitaplarından farklı mekân türleri ve kimlik ilişkisine dair elde edilen bulgular öncelikle mutlak mekâna göre analiz edilmiştir. Bu hususta Türkiye'nin şeklinin farklı geometrik şekillerle özdeşleştirilerek öğretilmeye çalışıldığı görülmüştür. Darkot'a (1942) ait ders kitabında bu yaklaşım "Memleketimiz genel şekil bakımından, batı-doğu doğrultusunda uzanan bir dik dörtgeni andırır" (Darkot, 1942, s. 2) şeklinde ifade edilmiştir. Resim 2'de Duran'a (1932) ders kitabından alınan bir örnekte Türkiye nüfusunun bölgede bir güç unsuru olarak fazla olması gerektiğine yer verilmiş ve Türkiye'nin yüz ölçümü olarak farklı devletlerden büyüklük olduğu geometrik şekillerle gösterilmiştir.



Resim 1. Mutlak mekân gösterimine bir örnek (Duran, 1932, s. 8).

Ders kitaplarında mutlak mekâna ait elde edilen bulgularda "sınır" vurgusunun öne çıkarıldığı görülmüştür. Buna göre Türkiye'nin sınırlarının netleşmesinde Lozan

Antlaşması'nın önemine yer verilmiş ve sınırlar (hudut) sayısal verilerle ifade edilmiştir. Farklı ders kitaplarından alınan örneklerde bu yaklaşım şöyle yer almıştır:

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir kısmı üzerinde kurulmuş yeni bir devlettir; hemen bütün sınırları da kendisi gibi yenidir; bu sınırlar 1919-1922 yılları arasında, varlığını ve istikâlini korumak için savaştan Türk ulusunun parlak zaferi sayesinde 24 temmuz 1923'te Lausanne (Lozan) barışı ile çizilmiş, bir kısmı ise kesin şeklini daha sonra almıştır. (Darkot, 1942, s. 4)

Kara hududumuz 2.400 kilometreyi geçer. En uzun kara hududumuz Suriye (665 kilometre) ve S.S.C.B (602 kilometre), en kısa hududumuz Yunanistan (172 kilometre) üzerindedir. Deniz üzerinde hududumuz 3.300 mili bulur. (Duran, 1932, s. 8)

Besim ve Arif'e (1930) ait ders kitabından elde edilen bulgularda, Türkiye'nin mutlak mekânının öğretimi ölçme ve değerlendirme süreçlerinde de kendisini göstermiştir. Buna göre öğrencilerden Türkiye'nin haritasını elleriyle çizmeleri istenmiştir. Ayrıca öğrencilerden harita üzerine Türkiye'ye ait coğrafi yer adlarının isimlerini yazmaları istenmiştir. Bu durum şu şekilde verilmiştir:

Vazife: Memleketimizin sahil haritasını çiziniz; başlıca körfez ve limanları, adaların isimlerini yazınız. (Besim ve Arif, 1930, s. 79)

Vazife: Muallim beyin tahtaya çizeceği tafsilsiz haritayı deftere kopya ediniz. Bu harita üzerinde memleketimizdeki dağların umumi istikametlerini siyah çizgilerle çiziniz. Ovaları yeşil, yaylaları sarı, dağları kahve renge boyayınız. (Besim ve Arif, 1930, s. 83)

Mutlak mekân yaklaşımı, Türk kimliği hakkında verilen bilgilerin coğrafi determinizm bağlamıyla ele alındığı ders kitabı içeriklerinde de tespit edilmiştir. Örneğin ders kitaplarında iklim ve topografik şartlar Türklerin yaşam tarzını, fizyolojisini ve karakterini şekillendiren önemli bir faktör olarak sunulmaktadır. Ders kitaplarında bu durum şu şekilde verilmiştir:

İnsanların yaşayış tarzları ve yaşayışı üzerinde etki yapan şeyler (başlık); İnsanın yaşayışı kendini çeviren doğal bölgenin özelliklerine bağlıdır. (Duran, 1945, s. 52)

Dünya üzerinde yaşayan insan, muhitinin tesiri altındadır. Bu tesirin en mühimmi iklimdir. (Duran, 1938, s. 300)

Ders kitaplarındaki bilgilere göre Türklerin yaşadığı doğal ortam, onun duygusal kimliğini de belirlemektedir. Öyle ki doğal ortam Türklerin vatana duyduğu aidiyeti şekillendiren bir unsurdur. Ders kitabında geçen "Dağ ahalisi ova ahalisine benzemez. Dağlılar çok çevik, sağlam ve kuvvetli olurlar... Vatanlarına çok merbut oldukları için onu unutmaz ve hemen oraya dönmeye gayret ederler" (Besim ve Arif, 1930, s. 15) şeklinde söylem buna örnek olarak verilebilir. Bu göre Türk öznesinin vatanını sevmesi, bedeninin fiziksel ve ruhsal açıdan kuvvetli olması, cesur olması ve tarihte pek çok kez cihan hâkimiyeti kurması da doğanın kendisine sunduğu özelliklerdir. Kazancıoğlu (1937) yazmış olduğu ders kitabında bu yaklaşımı şöyle ifade etmiştir:

Mogolelinin iklimi çok kuraktır; çok serttir. Keskin sıcaklarla soğuklar arka arkaya gelir. Rüzgarlar da bütün sertlikleriyle eser. Bu iklim, deriyi sertleştirir, sinirleri besler ve uyandırır. Kanı gövde de hızla dolaştırır. Bundan dolayı buralarda yaşayanların vücudu çeliğe benzeyecek gibi sağlamlaşmıştır. Türklerin, cihanı kaplıyacak gibi harikalar yaratan askeri faaliyetlerinin başlıca sebeplerinden biri de ana yurtlarının bu hususiyeti olmuştur. (Kazancıoğlu, 1937, s. 118)

Besim ve Arif'e (1930) ait ders kitabından elde edilen bulgulara göre doğal unsurlara yönelik pragmatik söylemler olduğu görülmüştür. Buna göre doğal kaynaklar tüketilmesi, tahakküm altına alınması ve faydalanılması gereken bir sermayedir. Ancak Türkiye bunu şimdiye kadar ihmal etmiştir:

Ayrıca Türkiye'nin konumu zengin ve faydalanılması gerek yer sadece toprakların üstü değildir. Türkiye'nin ehemmiyetini yalnız mevkiinde değil, fakat topraklarının üstünde ve altında bulunan

zenginliklerde de aramalıyız. Bu zenginliklerin başında ziraat gelir... Türkiye Toprakları zengindir; fakat şimdiye kadar bu zenginlikten istifade edemedik... (Besim ve Arif, 1930, s. 141)

Ders kitaplarında hayvanlara yönelik de benzer bir tutumun olduğu görülmüştür. Biyopolitik söylemle birleşen bu tutum ders kitaplarında şu şekilde verilmiştir:

Sibirelinin cenubunu kuşatan dağlarda madenler, zengin ormanlar, mavi tilki, samur gibi derisi aranan hayvanlar vardır. (Kazancıoğlu, 1937, s. 41)

Türkiyede mütenevvi av hayvanları bulunmakla beraber bizde halk arasında avcılıkla maişetini temin edenlerin adedi pek azdır. Av bazı büyük şehirler civarında sırf avlanmak zevki için ve bazan bir spor olarak yapılır. Bazı taraflarda muzır hayvanlardan tarlaları korumak için köylüler ava çıkarlar. Yalnız Şarkî Anadolu'da hayvanlar deri ve kürkleri için avlanır. (Duran, 1932, s. 303)

Bahsedildiği üzere hayvanların “zevk”, “spor” ve “ticari gelir” gibi çeşitli amaçlarla avlanabileceği bilgisi verilmektedir. Bu bilgilere göre bazı büyük şehirler avcılığın zevk ve spor aktivitesi olarak yoğunlaştığı mekânlardır. Köyler (köylüler) ise geçim kaynaklarını korumak amacıyla hayvanları öldürebilmektedir. Ders kitaplarındaki bu söylemler pek çok yerde görsellerle pekiştirilmiştir. Resim 2’de Duran (1932) tarafından yazılan ders kitabından alınan örneğe yer verilmiştir.



Resim 2. Hayvanlara yönelik söylem örneği (Duran, 1932, s. 32).

Ders kitaplarında görelî mekâna ait elde edilen bulgulara göre Türkiye’nin konum açısından farklı ülkelerle kıyasladığı görülmüştür. Türkiye’nin bu konumu hem jeopolitik hem de estetik açıdan “benzersiz”dir. Bu bilgilere göre Türkiye yeryüzünde kendisine has doğal bir güzelliğe sahiptir. Ders kitaplarında geçen “Karadenizi Marmara Denizine birleştiren İstanbul boğazı dünyanın en güzel ve mühim yerlerinden biridir” (Duran, 1932, s. 17); “Pamukkale dünyadaki tabii harikaların en güzellerinden biridir” (Duran, 1932, s. 114) şeklinde söylemler buna örnek verilebilir. Bu açıdan ders kitaplarında Türkiye’nin konumu için kullanılan “eşsiz”, “en mühim” ve “en güzel” şeklindeki romantik söylemler mekânı idealize ederek yeryüzünde istisnai kılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye’nin konumu hakkında milliyetçilikle iç içe geçmiş olan jeopolitik söylemlere göre bölgesel ve küresel güç ilişkilerinin merkezinde Türkiye yer almaktadır. Duran’a (1932) ait ders kitabında bu yaklaşım şu şekilde verilmiştir:

Dünya Üzerinde Türkiye; Türkiye büyük fakat nüfusu az bir memlekettir. Dünya üzerinde kapladığı mevki ve arazinin tabii şekilleri itibarıyla Asya ile Avrupa arasında mühim bir geçit teşkil eder. İki Kıt’a arasında en yakın ve arızası en az dokunma, Türkiye’nin bulunduğu yerde vukua gelir. Bu cihetle Türkiye toprakları, Asya ve Avrupa kavimlerinin birbirleriyle olan münasebetlerinde ötedenberi pek mühim bir rol oynamıştır... Bu manada Şarkî Akdeniz havzasının en merkezi noktasında bulunan Türkiye, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Akdeniz gibi en mühim denizlerin de kenarında bulunur. (Duran, 1932, s. 6-8)

Yukarıda verilen bilgilere göre Türkiye’nin konumu kendisine bazı düşmanlar oluşturmaktadır. Bu söylem aynı zamanda biz ve ötekilerin yerini de belirlemektedir. Besim

ve Arif'e (1932) ait ders kitabından alınan örnekte Türk düşmanları hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

Türk milleti daima harbetmeğe mecbur kaldı. Avrupalıların teşvikile Suriye ve Arabistan'daki Araplar ayrılmak istiyorlardı. Şarki Anadolu'da bulunan Ermeniler, Trabzon ve İzmir gibi sahil memleketlerinde yerleşen Rumlar Avrupa'lı düşmanlarla birlik olmuşlardı. Yüzlerce senedenberi Türk vatanının nimetleriyle yaşayan bu kavimler Türkün en felaketli zamanlarında ona yardım edecekleri yerde düşmanlık ettiler... Bugün topraklarımız eskisi kadar çok değildir. Fakat Türk vatani şimdi çelikten bir kale gibidir. (Besim ve Arif, 1930, s. 71-73)

Ders kitaplarında Türk milletinin düşmanlara karşı her zaman temkinli olması ve nüfusunun bölgedeki diğer devletlerden fazla olması gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin Türkiye topraklarının nüfus ve yerleşme bakımından boş kalması "İtalya, Amerika ve Almanya gibi memleketlerde yaşayan insanların her sene yarım milyondan fazla arttığı bir sırada memleketimizin boş kalması, nüfusun azalması yazıktır" (Besim ve Arif, 1930, s. 93) şeklinde ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında Türk milletinin kimliği, tarihî ve vatani hakkında verilen bilgilerde ise ilişkisel mekân biçimine ait bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular yurt, vatan ve ana vatan/ana yurt odağında yer almıştır. Bu bulgularda Türk milletinin tarihsel açıdan varoluş süreçleri, kodları, sembolleri, imgeleri ve toplumsal ilişkilerinin öne çıkarıldığı görülmüştür. Bu bakımdan ilişkisel mekân bağlamıyla analiz edilen kavramlardan birisi yurttur. Ders kitaplarında yurt kavramının kullanımı daha çok Türk milletinin üzerinde yaşadığı topraklar olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan ders kitaplarındaki bilgilere göre Türklerin Avrupa, Afrika ve Asya'daki yerleşim alanlarından her biri birer yurttur. Ders kitabına geçen "Bu sebepler dolayısıyla, Türkiye arazisi eski zamanların yüksek medeniyetlerine yurt olmuştur" (Kazancıoğlu, 1934, s. 8); "Türkiye uzun bir tarihe maliktir... Anadolu Irak ve Mısır gibi eski medeniyet yurtlarından biridir" (Selen, 1932, s. 51) şeklindeki söylemler örnek gösterilebilir.

Duran'a (1932) ait ders kitabında yer alan bilgiye göre Türk milleti tarih boyunca yerleştikleri bölgelerde büyük medeniyetler inşa etmişlerdir. Türklerin imar etmedeki kabiliyeti ders kitabında şu şekilde anlatılmıştır:

Milattan 9.000 sene evvel Ortaasyada iklim şartlarının tedricen değişmesi ve bir kuraklık devresi başlaması üzerine buralarda yerleşerek medeniyet kespemiş olan eski Türkler şarka, garbe, şimale ve cenuba, muhtelif istikametlere doğru akınlar yapmağa mecbur olmuş ve gittikleri yerlerde tesadüf ettikleri daha iptidai kavmlere medeniyetlerini vermişlerdir. Bu suretle Avrupada yaşayan ve yontmataş devrinden ileri gidememiş bulunan yerli kavmlere hocalık eden, onlara ziraat etmesini, hayvan beslemesini, kumaş örmesini öğretenler Ortaasyadan gelen Türkler olmuştur. (Duran, 1932, s. 154-155)

Ders kitaplarında Türk yurdu olarak öne çıkarılan mekânların başında Anadolu gelmektedir. Kitaplarda yer alan bilgilere göre Anadolu farklı milletlerin nesiller boyunca birbirleri üzerinde müşterek ve yararlı etkilerde bulunduğu bir mekândır. Bu sebeple Anadolu kültürel açıdan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Anadolu'nun bu özelliği Duran'a (1932) ait ders kitabında şu şekilde verilmiştir:

Sultanahmet meydanında Bizans zamanından kalma dikilitaş, burmasütun ve örmetaş ile Cerrahpaşada Avrettaşı denilen Arkadyus sütunu, Çemberli taş, Fatih'te Kıztaşı gibi eski eserler, Şişlide Hürriyet abidesi, Fatih'te tayyare abidesi, Sarayburnu parkında ve Taksim meydanında Gazi Hz. lerinin heykelleri gibi yeni eserler bulunur. Eski eserler Müzesi İslam eserleri Müzesi (Evkaf Müzesi), Askeri Müze ve Yeniçeri Müzesi gibi müzelerde, Topkapı sarayındaki saray hazinesinde pek kıymetli eserler teşhir edilir. (Duran, 1932, s. 208)

Ders kitaplarında Anadolu'nun farklı medeniyetleri ve bu medeniyetlerden kalma tarihî eserleri içermesi hafıza mekânı olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre Anadolu tarihî belleğin, mesajların ve çağrışımların mekânı olarak adeta bir müze hüviyetindedir. Ders kitabında geçen "Dünyada Anadolu kadar tarihî vak'alar görmüş,

geçirmiş başka bir yer gösterilemez” (Kazancıoğlu, 1934, s. 108) şeklinde söylem buna örnek verilebilir.

Ders kitaplarında ilişkisel mekân biçimiyle ele alınan kavramlardan bir diğeri ise vatandır. Ders kitaplarında vatan kavramının kullanımına yönelik elde edilen bulgularda mekânın homojen kimliğine vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda ders kitaplarındaki söyleme göre Türkiye sadece Türklerin yaşadığı bir yerdir. Besim ve Arif (1930) tarafından yazılan ders kitabında “Bugün memleketimizde aynı lisanı konuşan, aynı dinden olan, kalbi Türk vatanının yükselmesi için çarpan bir tek millet yaşıyor, o da Türk milletidir... Türkiye de yaşıyan insanların hemen hepsi Türktür” (s. 93) şeklindeki söylem buna örnek verilebilir.

Ders kitaplarında Türkiye içerisinde yaşayan çeşitli topluluklar hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu bilgilerin daha çok nicel veriler ya da coğrafi konumlama ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu yaklaşım ders kitabından alınan bir örnekte şu şekilde ifade edilmiştir:

Türkiye bugün yalnız Türklerin yerleşmiş olduğu araziden mürekkeptir. Türk Olmayanlar, Türklüğe yabancı olanlar vatan haricinde kalmış veya çıkartılmış, bu suretle millî birlik temin edilmiştir. Fakat birçok Türk vatandaşları Lozan Muahedesile çizilen yeni hudutlarımız haricinde kalmıştır. Türkiyede akalliyet teşkil eden unsurlar Rumlar, Ermeniler ve Musevilerden ibarettir. Rumlar 92 bin kadardır ve yalnız İstanbulda bulunurlar. (Duran, 1932, s. 153-154)

Ders kitaplarından vatan ile ilgili bulgularda güvenlik konusunun sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Bu konu ders kitaplarında eski-yeni, biz-öteki ya da dost-düşman gerilimiyle ele alınmıştır. Bu gerilimin odağında “Sevr Muahedesi” öne çıkarılmış ve buna göre Sevr’i imzalayanlar ülkenin parçalanmasına rıza gösterdiklerinden “acizlik” ve “ihamet” içinde oldukları ifade edilmiştir. Bu durum Selen’e (1932) ait ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir:

Yabancıların elinde alet olan İstanbul hükûmeti ve Sultan, Osmanlı hâkimiyetine nihayet veren Sevr muahedesini imzalarken Ankara hükûmeti bir taraftan teşkilatını tanzim, diğer taraftan da Türk topraklarını temizlemek için uğraşıyordu. (Selen, 1932, s. 3)

Ders kitaplarında Sevr’in karşı cephesine Millî Mücadele zaferinin ve ulusal bağımsızlığın sembolü olarak “Lozan Muahedesi” koyulmuştur. Buna göre kitaplarda Sevr ve Lozan kıyaslaması yoğun bir şekilde işlenmiştir. Farklı ders kitaplarında bu yaklaşım şu şekilde verilmiştir:

Sevr Ölüm, Lozan hayat; Sevr Saltanatın, Lozan Cumhuriyetin. Sevr Muahedesine göre Türkiyenin taksimi ve Lozanda çizdiğimiz Türk millî sınırı. (Kazancıoğlu, 1934, s. 6)

Sevres (Sevr) Projesi yırtılarak yerine 24 temmuz 1923 te imza edilen Lozan Muahedesi Türkiyenin istiklalini temin ve menfaatlerini muhafaza ediyordu. (Duran, 1932, s. 162)

Sevr haritası ise ülke içerisindeki ve dışarıdaki düşmanların Türkiye toprakları üzerindeki tasarılarını somutlayan bir temsil aracı olmuştur. Harita 1’de Kazancıoğlu (1934) tarafında yazılan “Yeni Orta Coğrafya III” isimli ders kitabından alınan bir “Sevr Haritası” örneğine yer verilmiştir.



Harita 1. Ders kitaplarında yer alan sevr haritasından bir örnek (Kazancıoğlu, 1934, s. 6).

Ders kitaplarında düşmanı olarak verilen ülkeler daha çok yakın tarihte Türk milleti ile savaşanlardır. Bunların başında Yunanistan, Fransa, Ermenistan, İngiltere, Rusya ve İtalya gelmektedir. Türk milletinin düşmanlara karşı göstermiş olduğu kahramanlıklar ve neticesinde kazanılan zafer anlatıları ders kitabından alınan örnekte şöyle verilmiştir:

Cihan Harbinde İngiliz ve Fransız donanmaları boğazı zorlamışlar, fakat bir türlü geçememişlerdi. Türk askerleri karaya çıkarılan ordulara karşı da kahramanca müdafaada bulunmuşlardı. Nihayet düşman ordusunun gemilerine kaçıp gitmeğe mecbur etmişlerdi. (Duran, 1932, s. 62)

Ders kitaplarında düşmanlara karşı Türk milletini harekete geçiren ve Millî Mücadeleyi zafere ulaştıran lider ise Mustafa Kemal Atatürk'tür. Vatanı kurtarıcı özne olarak yer alan Atatürk, Türk milletin kahramanlığını ve zaferlerini şahsında toplayan bir sembol olmuştur. Ders kitabından alınan bir örnekte bu durum şu şekilde dile getirilmiştir:

Bundan başka memleketimizin-güya bize bırakılan bir kısmı da devletler arasında parçalanıyordu. İşte Osmanlı imparatorluğu böylece ortadan kalktı. Fakat Türk milleti esir olmazdı. Gazi Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanan bütün millet düşmanın hücumlarına karşı kahramanca göğüs gerdi: 1919 dan 1922 ye kadar süren istiklal muharebelerile düşmanlarını perişan etti, memleketi kurtardı. Avrupa Devletleri 1923 Temmuzunun 24 üncü günü Lozan (Lausanne) şehrinde Türkün hakkını ve zaferini tasdik eden muahedeyi imzaladılar. (Darkot ve Arif, 1930, s. 72-73)

Ders kitaplarında iktidarı ve tarihsel açıdan önemli olayları sembolize eden heykeller, fotoğraflar ve şiirlere de yer verildiği görülmüştür. Resim 3'te Duran (1932) tarafından yazılan coğrafya ders kitabından alınan Zafer Anıtı'nın açıklama kısmında "Ankarada Türk vatanının istiklâlini temin eden büyük muzafferiyet ve onun büyük emili Reiscümhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin namına dikilen büyük abide" (s. 170) ifadesine yer verildiği görülmüştür.



Resim 3. Ders kitabında bir mekân temsili örneği (Zafer Anıtı) (Duran, 1932, s.170).

Ders kitaplarında Türklerin “ana vatan/ana yurt”u ile ilgili de bilgiler verildiği görülmüştür. Coğrafi, tarihî ve kültürel birliğin farklı bölgelerdeki Türkleri de kapsayacak şekilde genişletilmek istendiğinde vatan kavramı yerini “ana vatan/ana yurt” kavramına bırakmıştır. Ders kitaplarında Türklerin ana vatanı ile ilgili farklı mekânlar gösterilmiştir. Bunlar; Orta Asya, Balkanlar, Türkistan/Türkeli ve Anadolu olarak gösterilmiştir. Farklı ders kitaplarından alınan örnekler şu şekildedir:

Türklerin anayurdu Orta Asyadır... Tarih, Türkleri en eski zamanlardan beri burada bulmuş ve atalarımız buradan etrafa yayılmışlardır... Yüksek Asya ismi verilen bu Orta Asya... Şimalinde Altay Dağları ile Baykal gölü... Doğuda Kingan dağlarının ötesi... Cenupta 4000-5000 metre yüksekliği ile insanların yerleşmesine az elverişli Tibet yüksek yaylâsı ve Himalaya dağları... Cenupbatıda Pamir yüksek yaylâsının ötesi... Batıda Altay, Tanrı (Tienşan) dağları aşılmış aral gölüne ve Hazar iç denizine doğru uzanan düzlükler görülür. (Darkot ve Alagöz, 1940-1941, s. 79)

Tarihten evvelki zamanlardan itibaren orta Asyadan Ege denizine kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan yarımadası bir ana yurttur. (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49)

...yabancı memleketlerden birçok Türkün ana vatana gelmesi... (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49)

Suriye ile aramızdaki sınır, ilk önce 1921 yılında Ankara anlaşmasına göre çizilmiş, sonra bazı düzeltmeler yapılmış ve en sonunda 1939 da Hatay’ın ana vatana kavuşması ile bugünkü şeklini almıştır. (Darkot, 1942, s. 6)

Ders kitaplarında Türklerin imar etmedeki kabiliyeti, çalışkanlığı, medeni yönü ve kültür ocağına dair “köken” vurgusu da Türkistan/Türkeli içerisinde yer almıştır. Ders kitabında Türkistan kavramının kullanımı şu şekilde verilmiştir:

Anadolu ile Türkeli arasındaki büyük Türk caddesi yerleşmeye en elverişli çevrelerinden biri de Azerbaycandır. Burada yaşayanların çoğu Türktür. Türklerin çalışkanlığı ve yüksek teşebbüsleri ile memleket zenginleşmiştir. Türkler pek eski zamanlardan beri buralara yerleşip şenlendirmekle kalmamıştır: canlı devletler, büyük imparatorluklar da kurmuşlardır. (Kazancıoğlu, 1937, s. 66)

Ders kitaplarında Türklerin mekânsal ölçekte oldukça geniş bir alana yayılması bir güç ve hâkimiyet göstergesi unsuru olmuştur. Buna göre Türklerin Orta Asya’dan Anadolu, Afrika ve Balkanlara kadar yurt edinmesi “Tarihten evvelki zamanlardan itibaren orta Asyadan Ege denizine kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan yarımadası bir ana yurttur” (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49) şeklinde ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında ana vatan olarak gösterilen bir diğer mekân Anadolu olmuştur. Bu bilgi daha çok değişen sınırlarla birlikte Türkiye’nin sınırların dışında kalan Batı Trakya, Musul, Kerkük ve Halep Türkleriyle ilgili söylemlerde aidiyet kurma aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin Duran’a (1932) ait ders kitabında bu yaklaşım “Bu suretle Garbı Trakya da binlerce Türk ana vatan haricinde kalmıştır” (Duran, 1932, s. 10) şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-1950) okutulan coğrafya ders kitapları aracılığıyla mekân ve kimlik ilişkisi analiz edilmiştir. Ders kitaplarında Türk kimliği hakkında verilen bilgiler vatan, ana vatan/ana yurt ve yurt kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Bu analiz sürecinde mekân bütüncül ve homojen bir bakış açısıyla değil mutlak, göreceli ve ilişkisel biçimleriyle ele alınmıştır. Nitel içerik analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada mekânın, fiziki bir gerçeklik olmasının yanı sıra siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel yönüyle politik pedagoji için elverişli bir kavram olduğu savunulmuştur.

Ders kitaplarında mutlak mekâna ait bulgular da Türkiye’nin siyasi sınırlarına vurgu yapıldığı görülmüştür. Buna göre Türkiye’nin yeni sınırları ve bölgedeki ülkelere göre büyüklüğünü gösterebilmek amacıyla geometrik şekillerden faydalandığına ulaşılmıştır. Öte yandan ders kitaplarında mutlak mekân bağlamında işlenen bir husus “doğa” konusu

olmuştur. Ders kitaplarında doğa ve insan etkileşiminden ziyade doğanın toplumsal süreçlerin dışında tutulduğu ve nesne konumuyla nicel verilere indirgenerek ele alındığı görülmüştür. Doğa insan etkileşiminin kurulduğu içeriklerde ise ilişki genelde tek yönlüdür. Doğa toplumu şekillendiren bir etkidir ya da insan doğa üzerinde tahakküm kurması gereken öznedir. Örneğin ders kitaplarından elde edilen bulgulara göre iklim başta olmak üzere coğrafi koşullar Türklerin fizyolojisi dâhil yaşam tarzını, duygularını, kültürünü şekillendiren dışsal bir faktördür. Buna göre Türklerin vatansever, cesur, kahraman ve medeni olması doğanın kendisine sunduğu bir hediyedir. Ancak bu söylemde eksik kalan husus, Türklerle aynı mekânı paylaşan farklı milletlerde bu özelliklerin bulunup bulunmayacağına dair açıklamalara yer verilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla ders kitaplarında Türk kimliğine ait özelliklerin “verili” olarak kabul edildiği bir yaklaşım tarzı görülmüştür.

Ekonomik coğrafya hakkında verilen bilgilerde doğal kaynaklar “sermaye” olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan doğa bir metadır. Buna göre Türk milleti, ekonomik kazançlar elde edebilmek için doğal kaynaklardan gerektiği şekilde faydalanmalı ve doğayı tahakküm altına almalıdır. Doğaya karşı bu denli pragmatist bir yaklaşım, ham maddeyi meta hâline getiren kapitalist değerler dizisinin ders kitaplarına yansıtıldığını göstermektedir. Ders kitaplarında yer alan biyopolitik söylemlere göre hayvanlar spor, zevk, ticaret vb. amaçlarla avlanabilmekte ve böylece halk önemli bir kazanç sağlayabilmektedir.

Ders kitaplarında görece mekân türüne ait elde edilen bulgularda Türkiye’nin bulunduğu konum, ekonomik, ticari ve ulaşım potansiyeli ile nüfusunun başka ülkelerle kıyaslandığı görülmüştür. Buna göre Türkiye doğal ve beşerî özellikleriyle yeryüzünde “eşsiz”, “en güzel” ve “en mühim” konumdadır. Bu söylem bölgesel coğrafyanın mekânı “tikel” olarak kabul ettiği yaklaşımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Örneğin ders kitaplarında Türkiye’nin jeopolitik konumuyla ilgili “geçit” benzetmesinin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgiye göre Türkiye, bölgesel güç ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Anadolu’nun çok katmanlı kültürel yapısı ve tarihî zenginliğiyle birleştirilen bu söylemlerde Türk milletinin rakiplerine karşı her zaman bilinçli ve uyanık olması gerektiği mesajı iletilmektedir. Çünkü ders kitaplarında yer alan bilgilere göre Türkiye, konumu gereği hemen her dönem topraklarına göz diken düşmanları olan bir ülkedir. Bu söylemler aynı zamanda “biz” ve “öteki” ayrımını da ortaya koymaktadır.

Ders kitaplarında ilişkisel mekâna ait elde edilen bulgularda Türk milletinin tarihsel açıdan varoluşsal süreçlerini içeren konulara (kuruluş süreci, içeride ve dışarıda tanınma süreçleri, kurumsallaşma süreçleri, göç ve iskân politikası, savaşlar, kültür vs.) sıklıkla yer verildiği görülmüştür. Bu içeriklerde mekân, Türk kimliğinin “var” olma süreçlerinin bir parçasıdır. Ders kitaplarında “yurt”, “vatan”, “ana vatan/ana yurt” kavramları hakkında verilen bilgilerde bu yaklaşım tespit edilmiştir. Ders kitaplarında bahsi geçen kavramlar tutarlı bir şekilde kullanılmasa da Türk milletinin kimliği ve tarihsel süreçlerine dair kodlar içermesi yönüyle önemlidir. Ders kitaplarında “yurt” kavramı genel manada Türklerin yerleşim alanlarını kastedecek şekilde kullanılmıştır. Tarihsel süreçte Orta Asya, Anadolu, Avrupa, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Güney Batı Asya Türklerin yurdu olarak gösterilmiştir.

Ders kitaplarında yer alan bilgiye göre Türkler gittikleri yerlerde medeniyetler inşa etmiş ve dolayısıyla Anadolu’ya yerleştikten sonra da buranın tarihî ve kültürel mirasına ve gelişimine katkı sağlamıştır. Böylece Türk milletinin farklı milletlerden kalan eserlere sahip çıktığı vurgulanmıştır. Ders kitabında Anadolu’nun konumu, doğal, tarihî ve kültürel özellikleriyle yeryüzünde “benzersiz” bir yurt olduğu ve Türk milletinin bu mekâna sahip olduğu ve bu mekândakilere sahip çıktığı vurgusu mekânın ve toplumun idealize edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre ders kitaplarında romantik bir yaklaşımın hâkim olduğu da söylenebilmektedir.

Ders kitaplarında Anadolu’nun Türklerin vatanı olarak öne çıkarıldığı söylemlerde “sınır” kavramının vatan tahayyülünü somutlama aracı olarak işlevsel kılındığı görülmüştür.

Böylece sınır kavramı geçmiş, şimdi ve gelecek adına Türkler ve ötekiler arasındaki ayrımı tanımlayan bir mekân temsili ya da coğrafi imgelem olmuştur. Buna göre ders kitaplarında Türklük tanımına uymayanlar ve Türklüğe düşmanlık besleyenlerin “sınır dışı” edildiği söylemine yer verilmiştir. Bu söyleme göre ülke “gayri Türkler”den temizlenmiştir. Bu yaklaşım sınırların vatanseverlik ve Türklükle özdeşleşmesini sağlamıştır. Bu yaklaşım ders kitaplarının pek çok kez dile getirilmiştir. Bu söyleme göre Türkiye’nin mekânsal açıdan üniter, parçalanamaz bir bütün ve toplumsal açıdan homojen bir ülkedir. Bu sebeple ders kitaplarından elde edilen bulgularda “Türkiye’de yaşayan herkes Türk’tür” şeklindeki söylemlerle sıklıkla karşılaşmıştır.

Ders kitaplarında Anadolu’da yaşayan farklı etnik ve dini guruplara da yer verildiği görülmüştür. Ancak genel yaklaşım bu unsurların coğrafi bir bölgeyle sınırlandırılması şeklinde olmuştur. Bunun yanı sıra ders kitaplarında iskân politikaları hakkında verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla hem farklı unsurların hem de farklı ülkelerden Türkiye’ye göç edenlerin Türklüğe ve iktisadi işleyişe entegre edilmeye çalışıldığını görülmüştür. Bu bakımdan ders kitaplarında Anadolu; farklı toplulukların siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan Türk kimliği içerisinde yaşamını sürdürdüğü müşterek mekân olarak sunulmuştur.

Ders kitaplarında Türklerin ana vatanı/ana yurduyla ilgili de bulgular tespit edilmiştir. Buna göre Orta Asya, Türkistan/Türkeli, Balkanlar ve Anadolu Türklerin ana vatanı olarak gösterilmiştir. Ders kitaplarında Orta Asya kullanımı genelde Türklerin yaşadıkları bölgenin fiziki coğrafyasına ait verilen bilgilerde öne çıkmıştır. Türkiye’nin bu bölgede yaşayan Türklerle tarihî, kültürel ve sosyolojik bağları hakkında verilen bilgilerde ise “Türkistan” kavramının kullanıldığı da görülmüştür. Türkistan kullanımı, Türk halklarının ortak tarih, coğrafya, dil ve kültürel mirasını içermesiyle Türklerin temsil mekânı olarak yer almıştır. Bu anlamda Orta Asya, Asya Kıtası’nın iç kısımlarına karşılık gelen ve daha çok ölçüm ve verilerle ifade edilen mutlak mekânsal bir konumlamadır. Türkistan ise Orta Asya’yı içerisine alan bir genişlikte ve Türk kimliğiyle özdeşleştirilmiş mekânsal bir tanımlamadır. Kavramın algısal yönü göreceli ve ilişkisel mekân türleri içerisinde değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Bu değerlendirmeye göre Orta Asya kullanımı Türklerin jeo-kimliği; Türkistan kullanımı ise etno-kimliğine gönderme yapmaktadır.

Ders kitaplarında Türkiye’nin millî birliği ve vatanın bütünlüğü hakkındaki söylemlerde ilişkisel mekân görülmüştür. Bu konuyla ilgili Sevr ve Lozan üzerinden oluşturulan tarihsel anlatılarda eski-yeni ve modern-geleneksel geriliminin olduğu görülmüştür. Örneğin ders kitaplarında Sevr’i imzalayanların düşman karşısında “acizlik” ve “ihanet” içinde oldukları bilgisine yer verilmişken Lozan’ı imzalayanlar ülke içerisindeki ve dışarıdaki düşmanlara karşı zafer kazananlar olarak sunulmuştur. Bu bakımdan ders kitaplarında Sevr ve Lozan’ın karşılaştırmalı anlatımı, millî kimliğin güçlenmesi ve kolektif hafızanın inşa edilmesinde pekiştirme rolü görmüştür. Bu durum aynı zamanda her iki antlaşmayı “Türkler” ve “öteki”ler çatışmasının iki sembolü yapmıştır. Ders kitaplarında Türk milletinin bağımsızlığını ve modernleşmesini sağlayan lider Mustafa Kemal Atatürk’tür. Bu açıdan ders kitaplarında Atatürk’ün hem askeri hem de siyasi başarılarına yer verilmiş, Türk milletinin önderi olarak gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Atatürk siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere öncülük etmesiyle mekânı ve toplumu düzenleyen bir aktördür. Bu sebeple ders kitaplarında Atatürk’ü ve dönemin önemli olaylarını gösteren mekân temsillerine yoğun bir şekilde yer verildiği görülmüştür.

Kaynakça

- Agnew, J. (1998). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Routledge.
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Apple, M. W. (2019). *Ideology and curriculum*. Routledge.
- Ardrey, R. (1966). *The territorial imperative*. New York: A Delta Book.
- Arık, R. O. (1990). *Coğrafyadan vatana*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek adam: Mustafa Kemal Atatürk, birinci cilt 1881-1919* (18. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bednarz, R. & Lee, J. (2019). What improves spatial thinking? evidence from the spatial thinking abilities test. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 28(4), 262-280.
- Behar, B. E. (2018). *İktidar ve tarih: Türkiye'de resmî tarih tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Besim, M. & Arif, C. (1930). *Cumhuriyet çocuklarına yeni coğrafya dersleri (dördüncü sınıf)*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya öğretiminde mekân ve yer karmaşası üzerine bir araştırma, *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-19.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. SAGE.
- Bora, T. (2007). Türk milliyetçiliğinin inşasında vatan imgesi: Harita ve somut ülke, milliyetçiliğin vatani neresi. *Birikim*, 213, 26-36. Erişim adresi (02.03.2025): <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-213-ocak-2007/2396/turk-milliyetciliginin-insasinda-vatan-imgesi-harita-ve-somut-ulke-milliyetciligin-vatani-neresi/5001>
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik* (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Casey, E. S. (2001). Between geography and philosophy: What does it mean to be in the place-world? *Annals of the Association of American Geographers*, 91(4), 683-693.
- Copeaux, E. (2016). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine* (A. Berkay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design, qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. SAGE.
- Çağrı, M. (2012). Vatan. *İslam ansiklopedisi* (s. 563-564) içinde. Erişim adresi (05.06.2024): <https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan>
- Çalışkan, G. (1994). 1980 sonrası coğrafya ders kitaplarında mekân ve birey kurguları. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 64, 64-76.
- Çelik, N. B. (2004). Söylem kuramları, hegemonya kavramı ve Kemalizm. *Doğu-Batı Dergisi*, 8, 33-49.
- Dadds, M. (2001). The politics of pedagogy. *Teachers and teaching: Theory and practice*, 7(1), 43-58.
- Darkot, B. (1942). *Türkiye coğrafyası (üçüncü sınıf)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Duran, F. S. (1932). *Lise kitapları: III. sınıf Türkiye coğrafyası*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Duran, F. S. (1938). *Lise kitapları: I, umumi coğrafya dersleri*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Duran, F. S. (1945). *Orta okul kitapları: I. sınıf coğrafya*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane'den vatan'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elden, S. (2007). Governmentality, calculation, territory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25, 562-580.
- Elden, S. (2009). Space I. R. Kitchin & N. Thrift (Eds.), *International encyclopedia of human geography* (s. 262-267) içinde. Elsevier.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi (cild:1-2)*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ertürk, R. (2011). *Sosyoloji öğreticisi olarak Ziya Gökalp. Ziya Gökalp (1875-1924)* (s. 50-57) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Ford, D. R. (2017). *Education and the production of space: Political pedagogy, geography, and urban revolution*. Routledge.
- Fortier, A. M. (2005). Diaspora. D. Atkinson, P. Jackson, D. Sibley & N. Washbourne (Eds.), *Cultural geography a critical dictionary of key concepts* (s. 182-187) içinde. New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.). Continuum.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden & O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gatto, J. T. (2018). *Eğitim: Bir kitle imha silahı* (M. A. Özkan, Çev.). İstanbul: EDAM.
- Gellner, E. (1983). *Uluslar ve ulusçuluk* (B. E. Behar ve G. G. Özdoğan, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Gersmehl, P. J. & Gersmehl, C. A. (2007). Spatial thinking by young children: Neurologic evidence for early development and “educability”. *Journal of Geography* 106 (5), 181–191.
- Giddens, A. (2008). *Ulus, devlet ve şiddet* (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Göçek, F. M. (2008). Osmanlı Devleti’nde Türk milliyetçiliğinin oluşumu: Sosyolojik bir yaklaşım. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik* (s. 63-77) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gregory, D. (2009). Homeland. D. Gregory, R. J. Johnston, G. Pratt, M. J. Watts & S. Whatmore (Eds.), *The dictionary of human geography* (s. 342-343) içinde. Wiley-Blackwell.
- Gündüz, M. (2023). *Türkiye’de ders kitapları tarihî*. Ankara: TTKB.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature, and the geography of difference*. Blackwell.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. Routledge.
- Harvey, D. (2006). Space as a keyword. N. Castree & D. Gregory (Eds.), *David Harvey a critical reader* (s. 270-295) içinde. Blackwell.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitlik ve özgürlük coğrafyaları* (Z. C. Başeren, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2018). *Marx, capital and the madness of economic reason*. Oxford University Press.
- Hayta, N. (2023). *Adalar denizi, Doğu Akdeniz, mavi vatan*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Hayta, N. & Çakmak, M. (2024). Yerel tarihî tarih öğretimindeki yeri ve önemi. *Heterotopic View*, 2(2), 118-124.
- Hobsbawm, E. & Ranger, T. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.
- Hocaoğlu, B. (2020). Hafıza mekânlarının iktidar aracı olarak kullanılması üzerine bir değerlendirme. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 177-195.
- Huddleston, G. (2016). Welcome to Zombie City: A Study of a Full Service Community School and School Choice. N. Ares, E. Buendia & R. Helfenbein (Eds.), *Deterritorializing/Reterritorializing critical geography of educational reform* (s. 151-175) içinde. Sense Publishers.
- Işık, O. (1994). Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 78-94.
- Kaplan, İ. (2005). *Türkiye’de millî eğitim ideolojisi ve siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karabağ, S. (2006). *Mekânın siyasallaşması*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Karabağ, S. & Şahin, S. (2007). Coğrafya dersi öğretim programı. S. Karabağ & S. Şahin (Ed.), *Kuram ve uygulamada coğrafya eğitimi* (s. 53-75) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.
- Katz, C. (2009). *Social systems: Thinking about society, identity, power and resistance*. N. J. Clifford, S. L. Holloway, S. P. Rice & G. Valentine (Eds.), *Key concepts in geography* (s. 236-251) içinde. Sage Publications
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve ekonomi, ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazancıoğlu, A. S. (1934). *Yeni orta coğrafya III*. İstanbul: Remzi Kitaphanesi.
- Kazancıoğlu, A. S. (1937). *Yeni orta coğrafya I*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Kemal, A. (1976). Cevabımız. Y. Akçura, *Üç tarz-ı siyaset* (s. 37-44) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keskin, M. (1990). Ziya Gökalp'te vatan kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 442-452.
- Keskin, F. (2014). Sunuş: Özne ve iktidar. M. Foucault, *Özne ve iktidar* (s. 11-25) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kitchin, R. (2009). Space II. R. Kitchin & N. Thrift (Eds.), *International encyclopedia of human geography* (s. 268-275) içinde. Elsevier.
- Koç, N. (1981). *Atatürk ve eğitim*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Kohn, H. (1965). *Nationalism its meaning and history*. Robert E. Krieger Publishing Company.
- Köşker, N. (2020). Öğretmen adaylarının Türkiye'ye komşu ülkelere ilişkin imajları. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41, 13-35.
- Kuckartz, U. & Rädiker, S. (2023). *Qualitative content analysis, methods, practice and software (2nd edition)*. SAGE.
- Kuntay, M. C. (1971). *Türkün şehnamesi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Logan, J. R. (2012). Making a place for space: Spatial thinking in social science. *Annual Review of Sociology*, 38(1), 507-524.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (M. Türköne, F. Unan & İ. Erdoğan, Çev.). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Massey, D. (1996). Politicising space and place. *Scottish Geographical Magazine*, 112(2), 117-123.
- Massey, D. (2005). *For space*. London: Sage Publications.
- Mayring, P. (2004). Qualitative content analysis. U. Flick, E. V. Kardorff, & I. Steinke (Eds.), *A companion to qualitative research* (s. 266-270) içinde. Sage Publications.
- MEB. (2018). *Coğrafya dersi öğretim programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2024). *Türkiye yüzyılı maarif modeli coğrafya dersi öğretim programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Merry, M. S. (2009). Patriotism, history and the legitimate aims of american education. B. Haynes (Ed.), *Patriotism and citizenship education* (s. 1-21) içinde. Wiley-Blackwell.
- Nalçaoğlu, H. (2008). Vatan: Toprakların altı, üstü ve ötesi. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, milliyetçilik* (s. 293-309) içinde. İletişim Yayınları.
- Newcombe, N. S. & Stieff, M. (2012). Six myths about spatial thinking. *International Journal of Science Education*, 34(6), 955-971.

- Newcombe, N. S. & Shipley, T. F. (2014). Thinking about spatial thinking: New typology, new assessments. J. S. Gero (Ed.), *Studying visual and spatial reasoning for design creativity* (s. 179-192) içinde. Dordrecht: Springer.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.
- NRC (National Research Council). (2006). *Learning to think spatially*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Orhan, B. (2023). *Coğrafya ders kitaplarında millî söylem* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özgen, H. N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze, coğrafya ders kitaplarında, vatanın sonu gelmez kurguları. *Toplum ve Bilim*, 121, 48-79.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de siyasal kültürün resmî kaynakları: Atatürk'ün Nutuk'u* (cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. London: Sage Publications.
- Selen, H. S. (1932). *İktisadi Türkiye, tabii, beşerî ve mevzii coğrafya tetkikleri*. İstanbul: Ahmet Said Matbaası.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Sage Publications.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların etnik kökeni* (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz gelişim: Doğa, sermaye ve mekânın üretimi* (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Soja, E. W. (2019). *Postmodern coğrafyalar: Eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi* (Y. Çetin, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Blackwell.
- Sözen, M. (1973). Türklerde anıt. *Mimarlık Dergisi*, 11(7), 7-20.
- Şanlı, C. (2019). Coğrafya öğretmen adaylarının mekânsal düşünme becerisine ilişkin görüşleri. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 215-233.
- Şanlı, C. & Jo, I. (2020). Examining preservice geography teachers' dispositions to teach spatial thinking skills. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 11, 2069-2102.
- Tekiner, A. Ü. (2010). *Atatürk heykelleri, kült, estetik, siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thornton, S. J. (2019). Geography as a social study: Its significance for civic competence. E. E. Shin and S. W. Bednrz (Eds.). *spatial citizenship education citizenship through geography* (s. 10-22) içinde. Routledge.
- TTK. (2025). Misâk-ı millî ve misâk-ı millî haritası. Erişim adresi (02.03.2025): <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2024/06/Misak-i-Millî-Uzun-Metin-1.pdf>
- Tuan, Y. F. (2017). Humanistic geography. Chris Philo (Ed.), *Theory and methods* (s. 266–276) içinde. Routledge.
- Tuncay, M. (2006). *Eleştirel tarih yazıları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Turan, Ş. (1995). *Türk devrim tarihî, 3. kitap (birinci bölüm), yeni Türkiye'nin oluşumu (1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Unat, F. (1943). Memleketimizde bir coğrafya cemiyeti kurma istekleri ve teşebbüsleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (1), 16-22.
- Yazgan, Ç. Ü. (2007). Osmanlıdan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar vatan anlayışı. *Eğitim Dergisi*, 14, 45-54. Erişim adresi (02.03.2025): <https://www.egitism.gen.tr/osmanli-dan-cumhuriyetin-ilk-yillarina-kadar-vatananlayisi/>
- Yeşiltaş, M. (2012). *Türkiye'yi konumlandırmak: Jeopolitik zihniyet ve Türkiye'de ordu* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi (25.09.2023):

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yıldız, A. (2009). Kemalist milliyetçilik. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Kemalizm* (s. 210-220) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yiğit Özudoğru, H. (2021). Osmanlı Devleti’nin son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaöğretimde coğrafya dersi öğretim programları. S. Karabağ, S. Şahin ve B. Şahin (Ed.), *Coğrafya eğitimi: Coğrafya dersi öğretim programları* (s. 27-45) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: %60

2. Yazar: %40

Çatışma Beyanı: “Mekân söylemi: Politik pedagojide coğrafi anlamlar” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.